

Sait Çetinoğlu – Katledilmesinin 15. Yılında Hrant Dink’in anısına – Ermeni Soykırımının Kısa Bir Tarihine Dair

Posted on 23/01/2022

Son günlerde Ermenistan ile yeni bir “karşılıklı yumuşama” sürecine girilerek karşılıklı görüşmecilerin atanması ve ilk görüşmenin Moskova’da gerçekleştirilmesi, sivil havacılık için hava sahalarının açılması, karşılıklı hava ulaşımının başlaması için çalışmaların sürdürülmesi yeni bir döneme daha girildiğinin işareti olarak alırsak, *yeni süreci* değerlendirebilmek için tarihi sürece bakmak gerekir.

Bu bakımdan geçmiş Türk-Ermeni ilişkileri sürecinin bir bakıma özeti niteliğindeki, Taner Akçam’ın *Ermeni Soykırımının Kısa Bir Tarihi*[\[1\]](#)ne göz atmak, girilen iklimin daha net değerlendirilmesi bakımından önem taşır.

Taner Akçam’ın, çalışmalarının özeti formatında olan, birçok yeni ve çok önemli Osmanlı arşiv belge ve bilgilerini de ekleyerek okuyucularına sunduğu çalışması, Türk-Ermeni ilişkilerinin asimetric karakterini görmemizi ve ilişkilerin kopma noktası olan Soykırımın daha net anlaşılmasını sağladığı gibi, Soykırımın inkarının da karakterini netleştiren bir içeriğe sahiptir.

Yaklaşık bir buçuk asırlık tarih özeti ve tarih yolculuğunu günümüze uzatıp geleceğe yönelik perspektif sunan bir kurguya sahiptir.

Çalışmanın aldığı tepkilerin incelenmesinde aradan bir asırdan fazla zaman geçmesine rağmen Soykırımın yakıcı etkisinin hala toplumun üzerindeki hakimiyetini sürdürdüğünü

anlamak bakımından da ilginç olduğunu söyleyebiliriz. Bir çalışma düşünün ki; daha mürekkebi kurumadan, çalışmanın üzerine neredeyse sayfalarından daha fazla sayfa yazı yazılmış olsun. Taner Akçam'ın çalışmasıyla çeşitli çevreleri birleştirerek büyük bir birlik tesis ettiğini rahatça söyleyebiliriz.

Bu bakımdan Taner Akçam'ın, gerek kitaptaki tezleri ve gerekse tanıtımlarında failleri apaçık eden tavrının tepki çekmesinin anlaşılır ve kampanyaların da tanıdık olduğunu söylemekte de yarar var.

Ermeni Soykırımının Kısa Bir Tarihi, “Bu topraklarda bir millet yaşıyordu, şimdi yok, köklerinden koparıldılar, bir ağacın kökünden koparılması gibi. Bir milletin hayatına son verilmesini, bir yaşamın yok edilmesini kelimelere sığdıramam, önce bunu anlayın. Bulacağınız hiçbir kelimenin bu insani dramı anlatmaya yetmeyeceğini düşünüyorum.” Diyen *Sevgili Hrant*'a mektup olarak başlayan Taner Akçam, Soykırım kelimesini ilk kez kullandığında sanık sandalyesine oturtulmuş olan Hrant'ın *savunmasının* bir parçası olarak düşünür; *Bu kitap senin yapmak istediğin savunmanın bir parçası olsun Hrant. Ve bir daha “soykırım” dediği için hiç kimse öldürülmesin.*

Hrant'ın Savunmasına katkı çalışması, Bir Olay Değil Bir Süreç Olarak Soykırım 1878-1923, Bir Olay Olarak 1915-1918 ve Soykırım Farklı Veçheleri olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin birçok alt bölümlerindeki tarihsel yolculuk, sürecin aydınlatılma safhalarıdır. Bir *başvuru kitabı* olarak hazırlanan *Savunmaya* ayrıca okuyucuya kolaylık olması açısından uzun bir okuma listesi de eklenmiştir.

Taner Akçam, Ermeni Soykırımını 1878-1923 dönemini kapsayan bir süreç olarak değerlendirilmesini ve tüm Hıristiyanlara yönelik soykırımın bir parçası olarak ele alınması gerektiğini önermektedir. *Ermeni Soykırımı, tarihimizin en kara ve karanlık sayfalarından*

biri. Ama tek olanı değil. Eğer 1878 Berlin Antlaşması'nı başlangıç olarak alırsak, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar Hıristiyanlara yönelik katliamlardan sadece biri ama en büyüğü... olduğunu vurgulayarak, bu nedenle de sembolik bir önemi ve anlamının altını çizer.

Akçam, Tarihte hiçbir şey zorunlu olduğu için yaşanmadı ve olayların her safhasında daima farklı seçenekler mümkündür. Yaşananlar, süreci belirleyen aktörlerin tercihlerini sadece belli bir yönde yapmaları nedeniyle yaşandı. Sözleriyle okuyucuyu önceden uyararak sürecin ayrıntısına girer. Ermeni Soykırım hakkında genel gözlemini paylaşırken, Soykırımın, Tüm kaotik, plansız ve sistematik olmaktan uzak görünümüne rağmen, olayların gelişimini belirleyen çok sağlam bir iskelet-ana yapının söz konusu olduğunu, Gelişmelerin yönünün esas olarak bu sağlam iskelet tarafından belirlendiğini belirten Akçam, ve İttihatçıların belirledikleri hedefe, büyük ölçüde ulaştıklarını kaydeder.

İttihatçıların bu "başarılarının" [2] birçok nedenlerini sayar: Başa, sürece son derece az idari birimin katılmış olmasını koymuştur: Her şey esas olarak Dahiliye Nezareti (içişleri bakanlığı) tarafından koordine edildi ve hayata geçirildi. İkinci sıradaki, Talat Paşa'nın otoritesi ve koordinasyon yeteneğidir. Faillerin tümünün noktasının "devleti kurtarmayı" merkezine almış devlet-milliyetçiliği olması da Talat'ın işini kolaylaştırmış olduğunu ekler. Bir diğer etken olarak, gelişmiş bir telgraf ağı ve bunun çok etkin kullanımını, son olarak da, İttihatçıların nasıl tanımlandığından bağımsız olarak, inançlarına bağlı, "dava adamı" özelliklerini korumuş olmaları... Özellikle bir tehdit olarak algıladıkları Ermenilerin-Hıristiyanların imha edilmesi gerektiği konusunda aralarında kuvvetli bir fikir birliğinin varlığını sayar.

Tüm bir süreci anlamamızı kolaylaştıracak anahtar kelime önerir: Zayıflık. Osmanlının siyasi, askeri ve ekonomik olarak zayıflığı. Almanya'ya bağımlı oldukları için, çok daha özel bir çaba harcamak zorundaydılar. Diyen Akçam, durumu açar: "Zayıflık bilinci" o denli kuvvetlidir ki, başta Talat Paşa olmak üzere İstanbul'daki yöneticiler, bölgelerden, aldıkları

bazı kararlarda “ahval-i umumiye” dikkate alarak geri adım atmalarını veya yabancı ülke temsilciliklerine ve kuramlarına karşı dikkatli olunmasını ister. Bu dikkat aynı zamanda, hem süreçte hem de sonrasında günümüze uzanan inkarın kolaylaştırıcı etmenidir: Soykırımın, özellikle de devletin zayıflığı nedeniyle, sıradan bir yer değiştirme operasyonu olarak organize edilmesi, daha sonraki soykırım inkarcısı siyasetin temelini oluşturdu. Bu anlamda Ermeni Soykırımı’nı inkârı, sadece daha sonra geliştirilmiş, geçmişe yönelik bir tavır değildir.

Savunmanın ilk bölümünde, Soykırımı 1878-1923 tarih aralığında değerlendirerek, Ermeni soykırımını 1878 Berlin Antlaşması ile başlayıp 1923 Lozan Antlaşması’yla tamamlanmış bir süreç olarak kavramayı önerisini ayrıntılandırır.

Ermenilere yönelik çok sayıda daha küçük ölçekli katliamlardan söz ederek, Üç büyük katliam’ın altını çizer. Sırayla: 80.000 ila 300.000 arasında değişen rakamların verildiği 1894- 1897 Abdülhamit dönemi katliamları, 20.000 Ermeni’nin öldürüldüğü Nisan 1909 Adana Katliamı ve bir milyondan fazla Ermeni’nin imhasıyla sonuçlanan 1915-1918 Soykırımıdır. Diğer katliamlara verilecek örnekler arasında, 1904 Sasun, 1921 Maraş sayılabilir. Bugüne kadar literatürde bu katliamlar, genellikle birbirinden bağımsız kendi başına olgular olarak ele alınarak, bunları ortak bir pencereden okuma çabasına pek girişilmediğini ifade eder. Oysa daha önceki katliamları anlamadan soykırımı anlamak imkânsız gibidir. Elbette bu olaylar arasında süreklilik bağı kuran ve gerek 1894-1896 gerek 1909 katliamlarını, 1915-1918 soykırımının habercisi veya hazırlığı olarak açıklayan izah denemeleri vardır. Daha çok teleolojik tarihyazımı olarak adlandırılabilen bu izah denemelerine göre, 1915 öncesi tarih, 1915’e çıkan zorunlu tek bir yol gibidir. Bu incelemelerde katliamlar arasındaki bağı aktörler üzerinden kurulduğunu ve katliamları yapan aktörlerin yekpare hale sokularak tekleştirilmenin sıkça başvurulan bir yöntem olduğunu vurgular: Bu yekpare-tek aktör “Türkler”dir. Ve değişmez bir “Türklük” tarihin çeşitli evrelerini ziyaret ederek devamlı bir seyahat halindedir.

Akçam, 1878-1923 Soykırım sürecini Ermenilere yönelik katliamlar ekseninde okumanın koşul - kişi - davranış arasındaki dinamik ilişkiyi esas alan bir sürekliliğini, *Ermeni Reformu Meselesi* anahtar kavramı üzerinden okumayı önerir. Tüm aktörler, dönem boyunca Ermeni Reformları konusunda dönem dönem değişen ve birbirleriyle çelişen - çatışan tutumları ve takındıkları tavırları örnekler.

İkinci çerçeve olarak, Osmanlı yöneticilerinin tüm Hristiyanlara karşı gündeme getirdiği politikaların Soykırım sürecini açıklayan çerçevedir. Ermenilere yapılanlar İmparatorluk içindeki genel Hristiyan nüfus için geçerli politikaların bir parçası olarak ele alınırsa daha iyi anlaşılabilirliğini ve bu bağlamda 1878-1923 arası dönemin Hristiyan soykırım süreci olarak tanımlamanın yanlış olmayacağını söyleyerek tezini örnekleriyle besler. Altı çizilmesi gerekli önemli husus 1913-1918 yıllarında savaş imkanı kullanılarak hayata geçirilen demografik politikalarlardır.

Müslüman-Türk Höşgörüslüğü ve eşitlik taleplerine ve Hristiyanlarla eşit ve eşdeğer koşullarda birlikte yaşamayı kabul etmemek Akçam'ın bir diğer önemli okuma önerisidir. Gerek 1878-1923 gerekse 1915-18 imha sürecini anlayabilmek için İslam hukukunun bazı temel özelliklerini sıralar.

Bir başka temel eksen, süreci üç büyük imparatorluğun çöküş tarihinin bir parçası olarak okumadır. Müdahaleler ve İmparatorluğun çok etnili geniş yapısını dar ulus örtüsü ile çevreleme.

Akçam, Osmanlı yönetici elitlerinin zihninin büyük devletlerin müdahaleleri ile şekillenmiş bilgi birikimi tarafından belirlenmiş olduğunun vurgulayarak, reform talebi - çatışma - müdahale - ayrılma döngüsünün birbirlerini etkileyerek Soykırıma giden yolu döşemiş olduğunun altını çizer: *Reform Antlaşmasının kabul edilmesiyle Ermeniler, imparatorluğa yönelik yeni bir ölümcül tehdidin ana kaynağı ve sorumlusu olarak görüldüler.*

Vartkes Serengülyan'ın, yakın dostu olduğu Talat Paşa ile 12 Mayıs 1915'te yaptığı görüşme, bu sürece ilişkin özet niteliğinde olup sürece dair verilebilecek önemli bir örnektir: *Ziyaret sırasında Talat, Vartkes'e şöyle der: "Bizim zayıflığımızdan istifade edip... boğazımızı sıkıp reform istediniz. Şimdi de biz aynı şeyi size yapacağız... içinde bulunduğumuz durumu kullanıp, sizin milleti öyle bir ezeceğiz ki elli yıl reform fikrini aklınıza bile getiremeyeceksiniz."* Vartkes bunun üzerine 1894-1896 katliamlarını kastederek, *"Abdülhamit'in yaptıklarına devam mı etmek istiyorsunuz?"* diye sorar. Talat'ın cevabı kısadır: *"Evet."* Talat'ın kısa cevabıyla süreci özetlediğini söyleyebiliriz.

İttihatçıların reform planını uygulamak yerine tüm Anadolu'yu yangın yerine çevirmekten çekinmediklerini vurgulayan Akçam, Talat'ın sözlerini Cemal'in de tekrarladığını ilave eder: *İttihatçılar, Taşnak ortaklarına bu girişimin tüm Ermenilerin imhasıyla sonuçlanacağını söylemekten çekinmemişlerdir. Vartkes, Cemal'in kendisine, "Eğer Avrupa hakimiyeti meselesinde ısrar ederseniz, kabul etmeye mecbur olacağız. Ama bunun neticesinde... üç-dört yüz bin Ermeni katledilecek" dediğini aktarır."* Cemal aynı tehdidi, kendisi de bu İttihatçı olan Bedros Hallacyan'ın evinde Taşnak yöneticileriyle yapılan toplantıda da tekrar eder.

Savunmanın İkinci bölümde Bir olay olarak Soykırım incelenir. Tarihsel olayların başlangıç - bitiş tarihlerinin tesbiti zor olsa da, Soykırıma giden olaylar sürecini 1912-1913 Balkan Savaşlarıyla başlatmanın yanlış olmayacağını söyleyen Akçam, bu çok kısa ve etkileri çok büyük zaman aralığına odaklanır. Büyük toprak kayıpları ve nüfus değişiklikleri yanında Babiali Darbesiyle İmparatorluğun yapısının da değiştiğinin altını çizer. *Darbeyle tüm muhalefet susturuldu ve İttihatçılar tek parti diktatörlüğünü tesis ettiler.* Kayıpların büyüklüğü Anadolu'nun Türkleştirme fikrini geliştirmesinde en önemli etken olarak öne çıkarılır: *İttihatçı önderlerde yapılması gereken ilk iş olarak, İttihad-ı anasır" politikası nedeniyle seslerini çıkarmayan, "Osmanlı ülkesinde şuursuz bir hayat geçiren Türkleri" kurtarma Türklerin "gözlerini perdeleyen o yalancı örtüyü [Osmanlıcılık] atmak"... "Türklük Mefkure'sini" ateşlemek gerekiyordu."* İkinci adımda, imparatorluk güvenilir unsurlara

doğru yayılmak... "Türk Milletinin vatanı neresidir?" sorusu yeniden cevaplanmalıydı.

Gözler Anadolu'daki büyük Hristiyan topluluklara dikilip, Teşkilat-ı Mahsusa örgütlenerek vatandaşlara karşı cihad Ege'de başlar: *Buraların "Temizlenmesi" gerekiyordu. 1913 Kasım ayında Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulması bu yolda önemli bir dönüm noktasına denk düşer... Harbiye Nezareti (bugünkü Milli Savunma Bakanlığı) bünyesinde kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk görev alanı Ege bölgesi, görevi de Rumların sahillerden temizlenmesi olacaktır... Ramlara karşı alınan tedbirlerle daha sonra Ermenilere karşı alınacak tedbirler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir... Morgenthau anılarında, İstanbul Polis Müdürü Bedri'nin bir elçilik görevlisine "Rumları büyük bir başarı ile sürdüklerini ve aynı yöntemi imparatorluğun öteki milletlerine de uygulamaya karar verdiklerini" söylediğini aktarır. Uygulanan politikanın iki boyutu vardır; daha sonra Ermeni Soykırımında da uygulanacak çifte bir mekanizma hayata geçirilir. Ege Rumlarına uygulanan zulümler Trakya Rumlarına karşıda sistemli bir şekilde uygulanmıştır. Vasili Çakoğlu, *Trakya Rumlarına Uygulanan İkl Zülüm 1913-1918* başlıklı çalışmasında bu uygulamaları belgeleriyle ayrıntılı olarak anlatır. Akçam bu zulümler sonucunda Ege ve Trakya'dan sürülenlerin 200.000 civarında olduğunu söylemenin yanlış olmadığını ekler. Tekfurdağı mebusu Dimistokli Efkalidis'nin Meclis-i Mebusandaki takririnde: "Çatalca livasıyla Edirne Vilayeti'nin sima-yı aslisini tağyir maksadıyla müretteb çeteler tarafından Rumlardan üç yüz bin kişinin emval-ı menkûleleri yağma ettirildikten sonra çetelerin tazyikatıyla Yunanistan'a muhâcerete icbar edildiği....." ifade edilir. Efkalidis, sorumlunun Meclis-i Mebusan reisliği ile taltif edildiğini de eklemeyi unutmaz: "Şu ameliyei imhaiyye başında bulunmuş olan Edirne Valisi Hacı Adil Bey akiben Meclisi Mebusan Riyasetine getirildiği..." Vasili Çakoğlu incelemesinde ve Efkalidis'nin takririnde ismen suçladığı Edirne Valisi Hacı Adil Arda Bey'in *İttihat Terakki Genel Sekreteri ve Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil beye ait ve Trakya bölgesindeki Rumlarla ilgili tutulmuş 1334 tarihli defterin 5 ve 6. Sayfasındaki savunmasında durumu doğruladığını* söyleyebiliriz: *O zaman "çeteler kanunu" namıyla bir kanun hüküm-fermâ idi ki bu kanun valilere geniş bir takım salahiyetler veriyordu. Ve bazı hadisat ve vekayi bu kanunun Edirne Vilayeti'ndeki gayr-ı müslim anasır üzerinde dahî fiilen**

tatbikine müsaid add olunabilirdi. Lakin ben meşrutiyeti evvelki zaman ile ondan sonraki zamanı birbirinden ayırıyor ve bu kanunu ile haiz olduğum vâsi' salahiyyetin su-i istimalâtından korkarak daima adl ve hakkı arıyor, kanaatimi temin etmedikçe hiçbir ferde hiçbir kimseyi tecâvüz ettirmiyordum. Hacı Adil, sorumluluğu Çeteler Kanunu ve çetelere atarak sıyrılmaya çalışır.

Ege ve Trakya'da ki bu pogromları yönetenler özel idarecilerdir. Bunları 1915 Soykırımının da elebaşları olduğunu görmek ilginçtir: Dr. Reşid, İbrahim Bedreddin, Hacı Adil, Salih Zeki...

İlk bölümde de değinildiği gibi, Haziran 1913 ten itibaren İstanbul'da Büyük Devletlerle sürdürülen ve 8 Şubat 1914'te bir antlaşmayla sonuçlanan Osmanlının kabusu olan *Ermeni Reformu* görüşmeleri ve Reform Antlaşmasına geniş bir yer ayırır: *Görüşmelere katılan tüm taraflar, Ermeni reform anlaşmasıyla elde edilen sonucun, Osmanlı topraklarını "paylaşmaya doğru adım" olduğunda hemfikirdirler... 1914 Mart-Nisan aylarında patlak veren Molla Selim önderliğindeki ayaklanmanın en önemli görünür gerekçelerinden biri 'Ermeni Reformu Antlaşması'ydı. İsyancılar, Arapça yayımladıkları beyannamede, reform tasarısını yabancıların denetiminde bağımsız Ermenistan teşkili olarak sunmuşlar ve Müslümanları buna karşı çıkmaya çağırmışlardır... Ayaklanma kısa sürede bastırılmış ve oluşturulan Divan-ı Harbi Örfî çeşitli hapis cezaları vermiş ve 14 kişi idam edilmiştir. Rus Konsolosluğu'na sığınan Molla Selim ve arkadaşları da savaşın başlamasıyla teslim alınacak ve idam edileceklerdir. Tutuklu ve sürgün olanların, 1914 Kasım'ında, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin oluşturulduğu sırada, affedilerek serbest bırakılmış olmaları bir başka önemli bilgidir. Ayaklanmanın bastırılmasında bölgedeki Ermenilerin önemli bir rol oynadıklarını, hükümetin, Ermenilere silah dağıttığını ve çatışmalarda Osmanlı ordusunda görevli Ermeni askerlerden şehit düşenler olduğunu ekler. Tarihi akılda tutmakta fayda var. Zira Ermenilere uygulanan soykırımın isyan gerekçesini ortadan kaldırmaktadır.*

İttihatçı yöneticiler için de, Şubat 1914 Reform Antlaşması, Yunanistan, Sırbistan, Romanya

ve Bulgaristan örneklerini takip eden bağımsız bir Ermenistan kurma doğrultusunda atılmış bir adımdı. Bu nedenle İttihatçılar, Ermenileri büyük bir tehdit olarak telakki etmeye başladılar ve reformları hayata geçirmeyi asla düşünmediler. Bu antlaşmanın Ermeni Soykırımını kararındaki belirleyici rolü tartışma götürmez bir gerçektir.

İttihatçıların, Ermeni siyasetçileri asla affetmediklerini ve yaptıklarını nankörlük olarak telakki ettiklerini ifade eden Akçam; *Talat'ın, yakın dostu Vartkes'e yukarıda aktardığımız, "bizim zayıflığımızdan istifade edip... boğazımızı sıkıp reform istediniz. Şimdi de biz aynı şeyi size yapacağız..." sözleri ve bu yakın dostunu gözünü kırpmadan ölüme göndermesi, İttihatçı öfkenin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Sözlerini tekrarlar*

Taner Akçam, Ermenilerin imhasına giden yolun ara aşamalarının anlatılması "mecburi tek istikamet" gibi görünen, teleolojik bir tarihyazımını kaçınılmaz kıldığını belirttikten sonra, *oysa bu ara aşamaların hepsinde farklı seçenekler mevcuttu ve sürecin toptan imhayla sonuçlanması bir mecburiyet değildi.* Belirlemesi önemlidir. Bu teorik belirlemenin 2. Ve 3. Bölümlerdeki gelişmelerin anlatımında gözden kaçırılmaması konusunda da okuyucuyu uyarır.

Soykırımın en önemli vurucu gücü olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın reorganizasyonunu bu aşamada gündeme gelmiş, yeniden yapılandırılarak görev yerlerine gönderilmiştir: *2 Ağustos 1914, Alman-Osmanlı gizli antlaşmasının imzalandığı ve genel seferberliğin ilan edildiği tarihtir. Yine aynı gün İttihat ve Terakki Partisi Merkez Komitesi toplanır ve olası bir savaşa ilişkin bir dizi karar alır. Bu kararların başında Teşkilat-ı Mahsusa'nın yeniden düzenlenmesi gelir. Buna göre ordu bünyesinde paramiliter birlikler oluşturulacak ve özellikle Kafkasya'da Müslüman halkların Rusya'ya karşı ayaklanmaları organize edilecektir.* Teşkilat-ı Mahsusa'nın kaynaklarını sayar... Merkez Komite üyesi Bahaettin Şakir'in Erzurum'a gönderilmesiyle Erzurum'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın yerel merkez Komitesini oluşturulur. *İlerleyen aylarda, Ermenilere yönelik ilk imha kararı (1 Aralık 1914) bu komite tarafından alınacaktır.*

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kaynaklarını sayar: *Birinci kaynak, Balkanlardan ve Kafkaslardan Anadolu'ya göç etmiş muhacirlerdir... İkinci önemli kaynak Kürt aşiretleriydi. Zaten Sultan Abdülhamit döneminde kurulmuş olan Hamidiye Alayları dağıtılmamıştı, bunlar yeniden düzenlendiler... Üçüncü önemli kaynak ise hapishanelerdi. Çeşitli cezalara çarptırılmış mahkûmlar özel bir ayla bu amaç doğrultusunda serbest bırakıldılar. Yukarıda belirtilen Bitlis isyancıları gibi*

Ermenilere karşı alınan tedbirlerin 2 Ağustos 1914 genel seferberliğiyle başladığını söyleyerek, önlemleri sıralar: *10 Ağustos 1914'te tüm bölgelere gönderilen bir emirle Hıristiyan askerlerin, amele taburlarına alınması ve yol yapımında çalıştırılmaları kararlaştırılır... 6 Eylül 1914'te tüm bölgelere gönderilen bir emirle, valilerden, yöre Ermeni ileri gelenlerinin ve gazete ve örgüt yöneticilerinin gözetim altında tutulması ve şüpheli görülen kişilerin tutuklanması istenir... 19 Eylül 1914 tarihli bir emre göre askeri birliklerdeki Ermeni ve diğer Hıristiyan askerler, fazla dikkat çekmeden silahları alınarak geri hizmetlerine verilecek; sınırlarda giriş çıkışlar kesinlikle kontrol altına alınacak, köylerdeki şüphelilerin listeleri çıkarılacak, silah ve cephane geçirmek isteyenler tutuklanacak veya öldürüleceklerdir...*

Her ne kadar Osmanlı hükümetinin savaşa resmen katılma tarihi 11 Kasım 1914 olsa da Kafkaslarda ve Van civarında savaş Eylül ayı itibarıyla başlamıştır. *Rusya ve İran içlerine giren Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri Ermeni köylerine saldırıyor, katliamlar yapıyorlardı. Değişik kaynaklarda, savaşın bu ilk aylarında özellikle Kafkaslarda öldürülen Ermeni sayısı hakkında 7.000 ila 16.000 bin arasında değişen rakamlar verilir. Aralık 1914-Şubat 1915 arasında İran-Azerbaycan içlerine yapılan seferlerde öldürülen Hıristiyan sayısı ise 21.000 civarındadır.*

III: Ordu ve Bölge valilerinin bir koordinasyon dahilinde merkeze gönderdikleri raporları paylaşır. Valiler, henüz savaşa girilmemişken savaş içindeymiş gibi senaryolar yazmaktadırlar. Raporlar somut bilgi içermemekte, duyumlara ve "işitilmiş" olduğu

söyledikleri bilgilere dayanmaktadır. *Bölge valileri, merkezden, yerli Ermenilere yönelik daha sert tedbirler alınması için karar beklemektedir.* İmha kararına etkili olan valilik telgraflarını ilk kez paylaşır. Tehcir kararı alınmadan merkezin emri olmadan valiler birbirleriyle koordinasyon halinde imha eylemlerine girişmişlerdir. Valilerin merkezle özel ilişkisine dair iki örnek bu cesaretin kaynağına işaret etmektedir. Bitlis valisi Mustafa Abdülhalik Renda Talat'ın kayınbiraderi, Van valisi Cevdet Belbez Enver'in eniştesidir.

Erzurum valisi Tahsin, Van valisiyken yazdığı “Van’da asayiş berkemal...” sözlerini unutmuş, 17 Kasım 1914’te “Ermeniler hakkında karâr-ı kati ve ta’lîmât verilmesi zamanı gelmiştir” der. Van Valisi Cevdet’in 28-29 Kasım 1914’te yolladığı bir telgrafta, *Rumeli’de yaşanmış olanları hatırlatır ve “göz göre göre ateşin saçağı sarmasını beklemek... sû-i kasd olur”* diyerek, “*Ermenilerin yapacakları isyana meydan kalmadan” harekete geçmek gerektiğini söyler. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, her iki valiye de doğrudan verdiği cevapta, Ermeniler hakkında “kesin bir talimat verinceye kadar” bölgenin ihtiyaçlarına göre hareket edilmesi gerektiğini söyler.*

Nitekim, valilerin istediği doğrultuda ilk karar, Erzurum Teşkilat-ı Mahsusa Merkez Komitesi tarafından 1 Aralık 1914 tarihinde alınacaktır.

Aralık ayı itibarıyla Van ve Bitlis civarlarında, özellikle kasaba ve köy ileri gelenlerinin tutuklanması, gençlerin toplanması ve yola çıkarılarak imha edilmesi gibi uygulamalar yaygın olarak gündeme gelir.

Ömer Naci önderliğinde Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri ve bazı Kürt aşiretleri Saray, Özalp ve Başkale’ye sistemli saldırılarda bulunurlar. *18 Şubat 1915’te Talat Paşa’ya uzun bir rapor yazan Van mebusu Arşag Vramyan bölgedeki olayların ayrıntılı bir listesini sunar ve öldürmelerin önceden planlanarak sistematik olarak yapıldığına dikkat çeker... Van ve Bitlis yöresinde hayata geçirilen bu imhalarda, Ermenilerde “ayaklanma belirtileri” olduğu fikri çok önemli bir rol oynar... Erzurum Valisi Tahsin’in Aralık ayı boyunca gönderdiği*

telgraflarda işlediği ana konu budur... 20 Aralık 1914'te yolladığı bir telgrafta... 1 Aralık kararlarının bir an önce hayata geçirilmesi çağrısında bulunur.

Bitlis Valisi Mustafa, Van olayları sırasında 22 Nisan 1915'te çektiği bir telde artık katliamlara başladıklarını resmen haber eder. Diğer yandan, 1 Mayıs 1915 günlü telgrafında *Reşit, cinayetleri nasıl işleyeceğine ilişkin bilgi vermektedir. Nisan ayında yapılan bu ve benzeri yazışmalardan açıkça anladığımız gibi, esas mesele, alınmış bir imha kararının artık nasıl hayata geçirileceğidir.*

Ermenilerin nihai olarak imha etme kararında etkili olan çeşitli faktörler çeşitlidir: Savaşta alınmaya başlayan yenilgileri ve İttihatçılar arasındaki panik havasını paylaşır; Başkent'in Eskişehir'e taşınması, Trabzon'daki Rus çıkartmasına karşı Rumların canlı kalkan olarak kullanılması gibi; *IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa bölgedeki İttifak devletleri vatandaşlarını toplatmış ve bombalamaların devam etmesi halinde bu sivilleri öldüreceği tehdidinde bulunmuştur. İngilizlerin bombardımana devam etmeleri nedeniyle, kurayla seçilen iki İngiliz vatandaşı kurşuna dizilmek üzere İskenderun'a götürülmüştür.*

Ordu komutanlarına 25 Şubat 1915 tarihinde gönderilen bir yazıyla, birliklerdeki tüm Ermeni askerlerin silahsızlandırılması emredilir... Kumandanlar ve karargah maiyyet ve dairelerinde istihdam edilmeleri de yasaklanır. Ayrıca, komutanlara hükümet emirlerine muhalefet edecek olanları "en şiddetli surette tebidat yapma [bastırma] ve ... imha etme" yetkisi verilir. 1 Mart 1915 tarihinde Dört Yol civarındaki Ermeniler, ikinci olarak 14 Martta Zeytun bölgesindeki Ermeniler tehcir edilir. Bilinenin aksine Zeytun'da bir ayaklanma olmadığı, Talat'ın Zeytun Ermenilerinden son derece memnun olduğuna dair belgeler paylaşılır.

24 Nisan 1915 Ermeni Soykırımı'nda bir dönüm noktası olduğunun altını çizerek, Bahaettin Şakir'in 3 Mart 1915 tarihli mektubunda alındığını söylediği imha kararı için bu tarihte düğmeye basılmış görüldüğünü, kararı tetikleyen, 20 Nisanda Van'dan gelen çatışma ha-

berleri olduğunu ekler. *“İsyan” imhaya karşı son bir hayatta kalma hamlesi gibidir.* Van valisinin gönderdiği raporlardan, vilayet sınırları içindeki katliamların son derece planlı yapıldığını gösteriyor. Valinin, imha edilen köyler hakkında aktardığı düzenli bilgileri paylaşır.

Yukarıda söylediğimiz gibi, Van’da durum son derece sakinken Cevdet’in gelişiyile kötüleşmiştir. Paylaşılan yeni belgeler durumu daha bir aydınlatmaktadır: *Van Valisi Tahsin’in Ağustos ve Eylül ayı raporlarında dile getirdiği gibi. Van şehri Ermenileri “pek mülayimdir” ve büyük bir özveriyle seferberlik için çalışmaktadırlar. Savaş vergileri (tekalifi milliyeye) konusunda “İslamlardan daha fazla fedakârlık” yapmaktadırlar. Askere alınan Ermeni genci sayısı o kadar fazladır ki, hükümet bunları beslemekte zorlanmaktadır ve vali bir kısım gencin terhis edilmesini istemektedir... Van Valisi Tahsin’in sözleriyle, “Van’da ihtilal olmazdı ve olamazdı, kendimiz zorlaya zorlaya şu içinden çıkamadığımız kargaşılığı meydana getirdik.* Halep valisi Celal’den örnekle Ermeni köylerine yapılan tecavüzlere dair belgeler paylaşır. Bunlar, yeni ve önemli bilgilerdir.

24 Nisan 1915 tarihinde alınan tedbirler sadece İstanbul’daki tutuklamalar ve Zeytun’dan Konya’ya sürgün edilen Ermenilerin yönünün Suriye istikametine doğru değiştirilmesiyle sınırlı değildir. Bölgelere bir dizi başka emirler de yollanmıştır. Bu emirlerde, Ermeni gazete, parti, dernek ve benzeri kuruluşlarının kapatılması, toplumun önde gelenlerinin tutuklanması ve Divan-ı Harbi Örfilerde yargılanmaları istenir. Ayrıca evlerde geniş çaplı silah araması yapılacak ve evinde silah bulunanlar tutuklanacaktır... Ermenilerin ordu yönetiminden izin almadan ülke içi ve dışı seyahatleri tamamen yasaklanır. Şehirler, sürgün kapsamına kademe kademe dahil edildi... Sürgün edilecek yeni yerlere ilişkin bulunabilen ilk emir, 9 Mayıs 1915 tarihlidir.

İstisnaları, kriterlerini ve nedenlerini sayar, *İzmir ve İstanbul’dan geniş kitlesel sürgünlerin yapılamadığı sonuç olarak doğrudur ama bunun nedeni İttihatçıların bu şehirlerden sürgün yapmak istememesi değildi. Aksine, İttihatçılar buralardaki Ermenilerin tamamının*

sürülmesini planlanmış ve hatta buna başlamışlardı. Fakat Almanya, Osmanlı hükümetine yoğun baskı yapmış ve bu baskılar sonucunda bu iki şehirden sürgünler durdurulmuştur. Ancak verilen sözlere rağmen buna uygun davranılmamış tehcirle devam edilmiştir.

Benzeri gelişmenin İzmir için de söz konusu olduğunu, burada da gruplar halinde başlayan sürgünler, Alman komutan Liman von Sanders'in İzmir Valisi Rahmi'yi, eğer Ermenileri sürmeye devam ederse tutuklamakla tehdit etmesi üzerine son bulmuştur. Protestan ve Katolik Ermenilerin sürülmesiyle ilgili olarak da benzer bir durum söz konusudur. Osmanlı hükümeti bu girişimleri oyalayarak vakit kazanmaya çalışmış ve Katolik ve Protestan Ermeniler, hiçbir istisnaya tabi tutulmadan, Ermeni nüfusun %90'nını oluşturan Gregoryen (Ortodoks) Ermenilerle birlikte sürgün edilmişlerdir. Asker aileleri tartışmasında da durum farklı değildir. Bölgelerde... sivil idari amirler, merkezi zorlayarak asker ailelerini sürmek için izin talep ediyorlardı. İzin verilmeme durumunda bile bu aileleri sürmekten çekinmiyorlardı.

Tehcir ve imha, çifte bir mekanizmayla uygulanmıştır. Sürgünler, bir taraftan savaş sürecinde başvurulmak zorunda kalınan kanuni bir yer değiştirme olarak hükümet eliyle organize edilirken, diğer taraftan buna paralel imha ve yok etmeler de İTP Merkez Komitesi tarafından hayata geçirilmiştir... Şehir ve kasabalardan Ermenilerin sürülmesi işini, İTP mensubu bazı devlet görevlileri veya şehir ve kasabanın ileri gelenlerinden oluşturulan ve genellikle resmi bir sıfatı da olmayan komisyonlar yürütüyordu... Sayıları 500 ila 1.000 arasında değişen gruplar halinde yola çıkarılan kabileler, daha önce tespit edilmiş yerlerde Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri ya da Kürt aşiretlerince imha edildiler. Parti Merkez Komitesi üyesi Bahaettin Şakir imhaları koordine eden kişidir... Kabilelerin güzergâhlarının bilinçli olarak uzun tutulması, ulaşımı zor, hava koşulları ağır bölgelerden geçirilmeleri, su ve içecek verilmemesi sonucu açlık, hastalık ve başka nedenlerle meydana gelen "doğal ölümler" bir başka imha metodudur. Kadınlara tecavüz edilmesi veya çocuklarla birlikte köle olarak evlere alınmaları çok yaygın pratiklerdir. Bazı bölgelerde, sürgün dahi yapılmamış, Ermeniler buldukları yerde öldürülmüştür.

Katliamlara yoğun sivil halk katılımını eklenmesi gereken bir başka özellik olarak altını çizerken katılan Müslüman gurupları sayar. Alevilerin de bunların dışında olmadığını vurgular. Ağustos sonu itibariyle Anadolu'nun boşaltılmasının tamamlanmıştır: *Talat Paşa, 29 Ağustos 1915'te ilgili yerlere "Ermeni meselesi hallolunmuştur. Fuzuli mezalimle millet ve hükümetin lekedar edilmesine gerek yoktur" biçiminde telgraf çekecektir.*

Kalanlar için Ermenilerin varış yeri olan bugünkü Suriye'de Soykırımın ikinci safhası başlar. *"İskân ve geçim masraflarının uzun müddet hükümetçe karşılanması mümkün olmadığından bizzat kendilerince [Ermenilerce] karşılanması" istenir. Bu cevap, hükümetin uzun dönemde Ermenileri yerleştirmek gibi bir niyet ve planının olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.*

Birçok bakımdan 24 Nisan 1915 sonrası süreci andıran Soykırımın ikinci safhasında katliamlar öncesi ve katliamlar sırasında alınmış tedbirleri örnekler. *Bölgenin boşaltılmasının başlangıç aylarında ciddi bir katliam yaşanmadı zira Ermenilerin doğal yöntemlerle imhası yeterli görülüyordu. Naim Efendi, Ermenilerin imhası emri geldikten sonra bir toplantı yapıldığını ve imha için "en iyi yöntemin, Ermeni göçmenlerini mahrumiyet ve kış hava şartlarına karşı korumasız bırakarak ölmelerini sağlamak ve böylece de onların doğal ölümle öldükleri tezini güçlendirmek" olduğu yolunda karar alındığını aktarır. "Doğal ölümlerin" istenilen sonucu elde etmekten uzak olduğu anlaşıldığında, Ermeniler tekrar katledilmeye başlanır. Bir ay süren imhalar sonucunda çok az insan hayatta kalır.*

Bu satırları yazarı, bu ölüm tarlalarında katliamların izinin yüzyıl sonra dahi silinmediğinin şahididir. Geniş alanlarda Ermeni kurbanların iskelet parçaları ve kemikleri hala etrafta saçılmış durumdadır.

Soykırımın ikinci safhası için, Talat Paşa'nın, 16 Şubat 1916'da Enver Paşa'ya yazdığı bir yazıyı paylaşarak, Yazının bu konuda bize bir ipucu verebileceğini söyler. *Bir grup Alman*

milletvekiliyle görüşen Talat Paşa, hükümetin Ermeni politikalarına “Alman hükümetince onay verildiği anlaşılmaktadır” der. Fakat Talat görüşmede “Almanların... Ermenilerin tekrar yerlerine iadeleri için teklif ve girişimde bulunacakları” hissine kapılmıştır. Elde olmayan nedenlerle, “Ermenilerin sevki[nin] gecikmiş” olduğunu söyleyen Talat, “ilerde böyle bir teklifle karşılaştığımız zaman zor durumda kalmamak” için başlanılan işin “bir an önce” bitirilmesinden yanadır. İşlem Cemal Paşa ile de görüşüldükten sonra uygulamaya konacaktır. 1918’e gelindiğinde Suriye’ye ulaşmış olan Ermenilerin çok büyük bölümü imha edilmişti. Ortadoğu’nun en kadim halklarından olan Ermenilerin kültür ve medeniyetlerinden geride kalan, çok zor koşullarda yaşamaya çalışan 200.000 civarında insandı[r]. Soykırım fiilen tamamlanmış. Ermeni meselesi hallolunmuştur.

Soykırımın Farklı veçhelerinin tartışıldığı Üçüncü bölüm, Soykırımının günümüze uzanan kesintisiz çizgisine odaklanmıştır. Demografik mühendisliği Osmanlı belgeleriyle gözler önüne serer. Zorla asimilasyonu örnekleyerek belgeler. İmparatorluk sınırları içinde kalan Ermenileri zorla müslümanlaştırılmışlardır. *Ermeniler, Derzor’a sürgün edilmenin ölüm demek olduğunu biliyorlardı. Hayatta kalmak istiyorlarsa önlerinde tek seçenek vardı: istemeseler bile Müslümanlığı kabul etmek. Eğer yaşamlarını saklanarak sürdürmedilerse, 1918 Ekim’inde yeniden Hıristiyanlığa dönmelerine izin verilmeye kadar, hayatta kalan Ermenilerin Müslüman olarak yaşadıklarını kabul etmek gerekir.*

Soykırımda Müslüman ahaliyi mobilize edecek motivasyonları ve imha saiklerini tartışır. *Her ne kadar yerel düzeyde Müslüman halkı mobilize edebilmek için din etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmış olsa da İttihatçılar, Ermenilerin dini nedenlerle değil, ideolojik-politik ve güvenlik kaygıları nedenleriyle sürmüş ve imha edilmişlerdir. Bir başka deyişle Ermeniler, Ermeni oldukları için imha edilmişlerdir.*

Ermeni mülklerinin yağmalanmasını örnekler. 10 Haziran 1915’te yayımlanan 34 maddelik Yönetmelik. *Ermenilerin geride bıraktıkları taşınır ve/veya taşınmaz mal ve mülklere nasıl el konulacağını ayrıntılı olarak düzenleniyordu... Yönetmelikte, sürgüne gönderilen Ermenilere*

mallarının karşılığının nasıl verileceği vb. hususlarda tek bir hüküm yoktur. Ermeniler deyim yerindeyse yok sayılmaktadır... Osmanlı arşivi, Ermeni mallarını yağmalayan, zimmetlerine geçiren devlet memurları ve yerel eşraf aleyhine açılmış yüzlerce davayla ilgili kayıtlarla doludur. Hükümet Ermeni mallarının yağması konusunda gösterdiği büyük hassasiyeti. Ermeni insanı için göstermemiştir. Ermenilere karşı suç işleyenler için tek bir soruşturma açılmadığı gibi, Diyarbakır Valisi Reşit'ten bildiğimiz üzere ödüllendirmeler yapılmıştır.

Genel bir değerlendirme yaparak, Ermenilerden kalan malların esas olarak hangi amaç için kullanıldığını sıralar: 1) *Ermeni ev ve arazileri Müslüman göçmenlere hiçbir ücret karşılığı olmadan dağıtılacaktır.* 2) *Şirket ve işyerleri, İslam burjuvazisi yaratmak amacıyla çok düşük ücretlerle Müslümanlara devredilecektir.* 3) *Canlı hayvanlar, tarla ürünleri ve açık artırmadan ekle edilen gelirler ordunun savaş ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacaktır.* 4) *Gelirlerin bir kısmı ile hükümetin sürgün masrafları karşılanacaktır.* 5) *Büyük binalar hapishane, hastane, okul ve askeri kışla olarak kullanılacaktır.* 6) *Teşkilat-ı Mahsusa'nın ihtiyaçları karşılanacaktır.*

Uzun yıllar cumhurbaşkanlarına hizmet veren Çankaya Köşkü başta olmak üzere, Anadolu'nun önemli şehirlerindeki başta Atatürk evleri olmak üzere, hükümet konakları ve kamu binalarının büyük çoğunluğunun Ermenilerin el konulmuş malları olduğu bilgisi de bu tabloya eklendiğinde, Türkiye'de Ermeni sorunu konusunda konuşmanın niçin zor olduğu daha kolay anlaşılacağını ekleyerek, Cumhuriyetin, Ermeni varlıkları üzerine inşa edildiğinin altını çizer.

Ermeni-Süryani Soykırımı ve Kürtler başlığında, Ermeni Soykırımına Kürtlerin katılımı konusunu irdelerken son derece ihtiyatlı bir dil kullanır: *Ermeni Soykırımı'nda Kürtlerin nasıl bir rol oynadığı konusu henüz yeteri kadar araştırılmış bir konu değildir ve araştırmacılarını beklemektedir. Burada sadece, konuya ilişkin Osmanlı arşivinde hizmete sunulan bazı yeni belgeler sunacağız ve Ermeni-Süryani Soykırımı bağlamında son derece sınırlı bazı gözlemlerde bulunmaya çalışacağımızı söyler.* Bu ihtiyatlı ve belgeli söyleme rağmen

Kürtlerin toplu infiali anlaşılmaktan uzaktır.

Süryani Soykırımını örnekleyerek, 1915 Soykırım Sürecinin bir Hristiyan Soykırımı olduğu tezini güçlendiren argümanlar paylaşır. Bölgedeki Kürt - Hristiyan gerilimini ve Soykırımı etkisini örnekler. Gerilimin bölgenin son derece önemli sosyal dinamiği olduğunu ekler: *Yerel yöneticiler dışında, bölgenin en önemli sosyal dinamiklerinden biri, sadece din farkına indirgenemeyecek, sosyal ve ekonomik kökleri de olan Müslüman-Hristiyan gerilimidir. Süryani Soykırımı'nda, Kürt-Süryani (Hristiyan) gerilimi özel bir rol oynamıştır. Özellikle 1840'larda Bedirhanların Nasturilere yönelik katliamlarıyla tırmanmaya başlayan Kürt-Süryani (Hristiyan) gerilimi, bölgenin son derece önemli bir sosyal dinamiğidir. Gerilim sadece Süryanilerle sınırlı değildir elbette, Ermenileri de kapsamaktadır ve özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1878 Berlin Antlaşması ile bu gerilim çok önemli bir ivme kazanacaktır. 1880 Ubeydullah ayaklanmasında, Hamidiye Alayları'nın oluşumunda ve 1914 Bitlis ayaklanmasında bu gerilimin özel bir rol oynadığı bilinmektedir. Örneğin, 1880'de Ubeydullah'ın bağımsız Kürdistan için harekete geçmesinde, "Kürdistan'da Ermeni egemenliği korkusu" çok özel bir rol oynayacaktır. Ubeydullah'a ait olan şu sözler, hemen her kaynakta tekrar edilir: "Bu duyduğum nedir; Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış, Nasturiler ise İngiliz bayrağı çekecekler ve kendilerini İngiliz vatandaşı ilan edeceklermiş? Buna kesinlikle izin vermeyeceğim, kadınları silahlandırmam gerekse bile."*

Soykırımdaki ittifakın ve ortaklığın neden bu kadar kolay ve nasıl sorunsuz gerçekleştirildiğini netleştirir: *Hristiyan karşıtlığının Kürt ulusal uyanışının önemli bir özelliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Konumuz açısından önemli olan, anti-Hristiyan tutumun Türk ulusal uyanış sürecinde de belirleyici bir rol oynamış olduğudur. Her iki grubun uluslaşma süreçlerindeki bu benzerlik, Hristiyanlara yönelik katliamlarda niçin koalisyon ortağı olabildiklerini de açıklar.*

Rol konusunda yapılacak araştırmalara yeni perspektif sunar: *Kürtlerin rolü konusunda yapılacak bir tartışma, Kürtlerin "kullanıldığı" şeklindeki basit argümanların ötesine geçmek*

durumundadır. Kürtler, dağınık aşiretli/aşiretsiz yapıları tek merkezi siyasi bir otoriteleri olmamasına rağmen, sadece kullanılan değil, sürece kendi bağımsız iradeleriyle karar vererek katılan aktif aktördürler. Yargısı önemlidir.

Kürtlerin bağımsız aktör olduklarının altını çizerken, bu yargısını destekleyen argümanları paylaşır: Kürt aşiretlerinin ve/veya savaşa katılan Kürt gönüllülerinin merkezi denetim dışında hareket etmeleri de başka bir ciddi sorundur. Aşiretler ve gönüllü birlikler Hıristiyan köylerine saldırılar düzenlemekte, yağma ve imha yapmaktadırlar... Bitlis, Diyarbakir, Erzurum ve Elazığ valileri sık sık, Kürtlerin Hıristiyan köylerine saldırıp katliam ve yağma yaptıkları ve güvenlik güçleriyle çatışmaya girdikleri yolunda raporlar yollarlar. Raporlarda dikkat çeken bir husus, valilerin, birçok durumda Süryani veya Ermeni ifadesine yer vermeden, genel olarak Hıristiyan ifadesini kullanmalarındır.

Valilerin gönderdikleri raporlardan öğretici bazı örnekler aktarır: Erzurum Valisi Tahsin 24 Mayıs 1915 tarihli telgrafında [S]ayıları binlerce olan aşiret mensupları Van, Bitlis ve Erzurum vilayetleri hududunda dolaşmakta ve Hıristiyanlara yönelik yağma işiyle meşgul olmaktadır. Vali öfkeli de, “Düşmandan namussuzcasına kaçan bu binlerce efrat yağmagirliği pek güzel yapıyor.”

Dersim aşiretleri de farklı değildir. Vali Tahsin, 13 Haziran’da gönderdiği bir başka raporda, “Dersim eşkiyası dört taraftan Ermenilere tecavüz etmektedir” der ve 500 civarında Ermeni’nin katledilmiş olduğu bilgisini aktarır. Yeni katliamlardan korkan vali, Ermeni sevkıyatının durdurulmasını istemektedir. Aynı rapora eklediği ek bir bilgide ise “Üç bini mütecaviz Kürt eşkiyasının Ermeni köylerine hücum, rast geldiklerini kati ve mallarını yağma etmekte oldukları şimdi haber alınmış ve mevcut jandarmanın şevki için jandarma kumandanlığına emir verilmiştir” der. 18-19 Haziran’da bir başka rapor gönderen valiye göre “Ermeni kabilelerinin Kürtlerden muhafazası kabil olamıyor’dur. Valiye göre “hepsi alçakça yağmagerlikte” olan “bu alçakların te’dîbi farz olmuştur.”

Tahsin'in raporlarında başka birçok ayrıntılar vardır. Sorun çıkaran Kürtlerin ağaları ile birlikte sürgün önerisi yanında sorumlularla ilgili önlemleri raporlar: *Ermeni kafilelerine saldıran hem de Türk köylerine baskınlar düzenleyip katliam, yağma ve ırza geçme gibi suçlar işleyen 56 Kürt'ün kurşuna dizildiğini rapor eder.*

Benzer şikâyetleri Van Valisi Cevdet de yapar... *Diyarbakır Valisi Doktor Reşit bile Hıristiyan köylerim yağma ve talan etmek için güvenlik güçleri ile çatışmaya giren Kürt aşiretlerinden şikâyetçidir ve Mardin, Midyat civarlarında Süryanilere yönelik katliamlardan esas olarak Kürtleri mesul tutmaktadır.*

İlk defa bu çalışmada kullanılan bu resmi belgelerin kamuoyuna yönelik propaganda amaçlı kaleme alınmamış olduklarının altını çizer. [K]atliamların ana dinamiğinin bölgenin sosyal yapısı olduğunu vurgular. *İttihatçıların Ermenileri imha kararının Kürt bölgelerinde, tüm Hıristiyanların imha edilmesi biçiminde anlaşılması ve bu anlama gelen "Fermana Fillehan" şeklinde tanımlanmasının tesadüf olmadığını paylaşır.* Bu valilerin bazıları Soykırımın ikinci safhasında da görevlendirilmişlerdir.

Kürtler, *"Ermeni, Kildani, Süryani, Rum" ayrımı yapmadan, saldırılarını "diğer topluluk mensuplarına da yaymışlardır. Merkezi idare bu yayılmaya... göz yummuş ve ender olarak düzeltmiş ve engellemiştir."*

Savaş sonrası İstanbul yargulamalarının isteksizliğini ve etkisizliğini tartışan Akçam, Soykırımın inkarına önemli yer ayırır. İnkârın özelliklerini paylaşarak, inkârın soykırımla eş zamanlı üretilip günümüze uzanmasını örnekler: *Yer değiştirmeyi gösterir belgeler, sürgünlerin ilk gününden itibaren üretilmeye başlandı. Eğer bu yer değiştirme sırasında bazı ölümler veya öldürmeler söz konusu olursa, bunları hükümetin istemediği ama engelleyemediği, kontrol dışı eylemler olarak sunmak kolay olacaktı.*

İnkâr sürecini ve inkârın kurumsallaşmasını, kronolojik zincirle ifade eder, her zincirin

halkası bir öncekini daha da ileriye götürmektedir: *Soykırımın bu temelde inkârının kamuya açık ilk resmi savunması, İttihat ve Terakki Partisi'nin 1916 yılındaki kongresinde Talat Paşa tarafından yapıldı. Talat Paşa konuşmasında, başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyanların yabancı devletlerin ülke içindeki uzantıları olduklarını, onlar tarafından kışkırtıldıklarını ve savaş sırasında Osmanlı ordusunu arkadan vurduklarını iddia etti ve ordunun, cephe gerisi güvenliği için, Ermenileri buldukları yerlerden başka yerlere götürdüğünü söyledi. Talat, görüşlerini 1918'deki son parti kongresinde de tekrar ederken bir adım daha ileri giderek, sorumluluğu Hıristiyan vatandaşlara yüklemiştir: "[M]eydana gelen hadiselerin mesuliyeti(nin) her şeyden önce onlara sebebiyet veren" Hıristiyanlara ait olduğunu söyledi. Bu sözleri, Cumhuriyet dönemindeki söylemlerin temelidir. Bu sözlerin Mustafa Kemal tarafından da 1919-1922 yılları arasında sık sık tekrar edildiğini ifade ederek, Aralık 1919'da Ankara'nın ileri gelenlerine yaptığı meşhur konuşmasını örnekler: Memleketimizde yaşayan anasır-ı gayrimüslimenin başına ne gelmiş ise, kendilerinin ecnebi entrikalarına kapılarak ve imtiyazlarını suiistimal ederek vahşi şekilde takip ettikleri ayrılıkçı siyasetin neticesidir" der.*

1922 Lozan Barış Görüşmeleri'nde İsmet İnönü tarafından, Talat ve Mustafa Kemal'in görüşlerinin çok daha açılarak, ileri sürdüğü tezler, bugün de başta Ermeni Soykırımı olmak üzere Hıristiyanlara yönelik tüm katliamların inkarının temelidir. İsmet özetle, *Büyük Devletler'in Osmanlı'nın iç işlerine karışmak için Hıristiyanları kullandıklarını ve onları ayaklanmaya kışkırttıklarını ve Hıristiyanların da "ayaklanmaya hazır ulusal topluluklar" olduğunu ileri sürmüştür.*

Cumhuriyet dönemi boyunca, konuya ilişkin tüm yayınlar, İsmet Paşa'nın konuşmasındaki ana fikirleri tekrar etmişlerdir: *İnkâr edilen sadece katliamlar da değildir. Hıristiyanların Anadolu'nun kadim halkları olduğu da inkâr edilmiş ve iç düşman sayılmışlardır.*

Akçam, inkarcılıkla ilgili önemli bir tespitte bulunur: *İnkarcılık bir zihniyetin ürünüdür. Politik bir tercihtir. Bu nedenle, akademik çalışmalarla üstesinden gelinecek bir olgu*

değildir. Önlerine hakikati gösteren belgeler çıkararak inkarcılığın üstesinden gelemesiniz... Sözleriyle inkarcılığın geldiği noktayı işaret ederken işimizin ne kadar zor olduğunun altını çizer.

Ahparik Hrant'ın katlinin 15 yıl dönümünde ulaştığımız nokta, Taner Akçam'ın *Savunmasını* doğrulayan en önemli kanıttır...

Sait Çetinoğlu

18 Ocak 2022

[1] Taner Akçam, *Ermeni Soykırımının Kısa Bir Tarihi*, Aras Y. 2021.

[2] Taner Akçam, "başarı" olarak görülen şeyin, *Anadolu topraklarının lanetlenmesinden başka bir şey olmadığını Ve bu topraklar, yaşanmış bu kanlı geçmişle yüzleşmedikçe bu lanetten kurtulamayacağını* özellikle vurgular.

Kaynak: saitcetinoğlu.com